

ધોરણ 9-10

સંસ્કૃત

અભ્યાસક્રમ સંરચના

(1) સંસ્કૃતશિક્ષણની ભૂમિકા :

સંસ્કૃત ભારતની પ્રાચીનતમ ભાષા હોવાની સાથે સાંસ્કૃતિક રાષ્ટ્રભાષા પણ છે. ભારતીય પ્રાચીન સભ્યતા તથા સંસ્કૃતિની વાહક છે. સમગ્ર રાષ્ટ્રને એકસૂત્રમાં બાંધનારી મહત્વની કડી છે. આ ભાષા માત્ર ભારતની જ નહીં, પરંતુ વિશ્વની અનેક ભાષાઓની જનની છે. આ સ્થિતિમાં ભારતીય શિક્ષણની સમગ્ર પ્રક્રિયાને સંસ્કૃતભાષાશિક્ષણથી અલગ પાડીને જોવું એ અસંભવ ચે. આ કારણે જ આ અભ્યાસક્રમમાં અનાદિકાળથી સંસ્કૃતભાષાનું અચલ સ્થાન રહ્યું છે.

(2) સંસ્કૃતશિક્ષણની અનિવાર્યતા હેતુઓ

1. સંસ્કૃત ભાષાશિક્ષણ પ્રાર્થનાકાળથી માનવના શારીરિક, માનસિક તથા આત્મિક વિકાસનું ઉત્તમ માધ્યમ રહ્યું છે. બાજે પણ તે માનવના શારીરિક, માનસિક તથા આત્મિક એમ ત્રિવિધ વિકાસને સાધવાનું ઉત્તમ સાધન છે.
2. સંસ્કૃત ભાષાની સંરચના સંપૂર્ણ રીતે વૈજ્ઞાનિક છે. તેનું પોતાનું ભાષાકીય બંધારણ દરેક ભાષાના આંતરિક બંધારણને સમજવા માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે. આ કારણે સંસ્કૃતભાષાનો અભ્યાસ કરનારા બાળકને પોતાની માતૃભાષા અથવા બીજી કોઈ પણ ભાષાન તથા તે ભાષાના વ્યાકરણને સમજવા-ભણવા માટેની ઘણી સાનુકૂળતા કરી આપે છે.
3. સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલું સમગ્ર સાહિત્ય માનવીનય મૂલ્યોને સતત ઉજાગર કરતું હોવાથી તે ભણનારને માનવીય મૂલ્યોની સમજ આપે છે અને વ્યક્તિની વૈચારિક પ્રક્રિયા પર દૂરગામી અનુકૂળ અસર વર્તાવે છે.
4. સંસ્કૃતભાષા પોતાના વિશાળ શબ્દભંડોરથી અતિશય સમૃદ્ધ ભાષા છે. તે નવા નવા શબ્દોનું નિર્માણ કરી શકવાની વિશેષતાને કારણે આપણી માતૃભાષા (ગુજરાતી) તથા દેશની અન્ય ભાષાઓના શબ્દભંડોળને સમૃદ્ધ કરવાનું કામ પણ કરી રહી છે. આમ જો સંસ્કૃતભાષા શીખી હોય, તો તે કારણે આપણી માતૃભાષા, આપણી રાષ્ટ્ર ભાષા તથા અન્ય પ્રાંતિય ભાષાના શબ્દરાશિને સમૃદ્ધ કરવાનું સાધન બની રહે છે.
5. અનેક ક્રિયાકલાપોમાં એક યા બીજી રીતે સંસ્કૃતના મંત્રો, શ્લોક કે વચનો ગવાતા હોય છે. ભાવપૂર્વક ગવાતા આ સંસ્કૃત વચનોનો વક્તા-શ્રોતાને જો અર્થબોધ થતો રહે, તો સ્વાભાવિક જ છે કે વક્તા તેમજ શ્રોતાને માટે એ ગાન સાર્થક બને છે. અને તેમના આનંદમાં વધારો કરે છે. આ માટે પણ સંસ્કૃતભાષાનું શિક્ષણ અનિવાર્ય બની જાય છે.
6. સંસ્કૃતભાષા પાસે અદ્વિતીય સાહિત્યની સમૃદ્ધિ છે. એ સાથે એ સાહિત્યમાં અનેક પ્રકારના જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો સંગ્રહ છે. તેનું સંરક્ષણ, સંવર્ધન તેમજ પ્રસારણ કરવું એ આપણું વારસાગત ઉત્તરદાયિત્વ છે. તે માટે પણ સંસ્કૃતભાષાનું શિક્ષણ જરૂરી છે. વળી, આ સંસ્કૃતના સમૃદ્ધ સાહિત્યનો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ આપણી બધી જ ભારતીય ભાષાઓના સાહિત્ય ઉપર છે. વર્તમાન સમયમાં રચાતા નવીન સાહિત્યનું મૂળ પણ આ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં છે. આથી પ્રવર્તમાન ભારતીયભાષાઓના સાહિત્યનો રસાસ્વાદ કરવા માટે તથા તેમનો સધન અભ્યાસ કરવા માટે સંસ્કૃતભાષાની પૃષ્ઠભૂમિ જરૂરી બની રહે છે, તેથી સંસ્કૃતભાષાનું શિક્ષણ મહત્વનું બની જાય છે.

7. સરકારી વિભાગો, જાહેર સેવાની સંસ્થાઓ, શૈક્ષણિક સંકુલો તેમજ વિવિધ વ્યાવસાયિક પ્રતિષ્ઠાનો વગેરે પોતાના ધ્યેય વાક્ય તરીકે સંસ્કૃતનું વાક્ય રાખવાની પ્રથા ધરાવે છે. આ ધ્યેય વાક્યમાં રહેલા દર્શન અને લક્ષ્યની સમજ સાથે જે તે સંસ્થા સાથે જોડાયેલો સમુદાય પ્રવૃત્ત બને તો સરળતાથી બહુજનહિત સાધી શકાય છે. આ માટે સંસ્કૃતવાક્યને સમજવાની પ્રથમિક યોગ્યતા સંસ્કૃતના શિક્ષણ સિવાય સંભવ નથી. આ પણ સંસ્કૃત શિક્ષણની આવશ્યકતા સૂચવે છે.
8. ભારતીય જીવન પદ્ધતિ કે જેને સમગ્ર વિશ્વ આદરથી જુએ છે, તે પણ સંસ્કૃતભાષા અને તેના સાહિત્યમાં સંગ્રહીત છે. આ જીવન પદ્ધતિને સમજી તે મુજબનું ઉત્તમ જીવન જીવવાનું સૌભાગ્ય મેળવવા માટે સંસ્કૃત શિક્ષણ જરૂરી છે.
9. ભાષા અને તે દ્વારા પોતાના મનમાં રહેલા વિચારોની સ્પષ્ટ અભિવ્યક્તિ કરવાની માનવને જે કુદરતી બક્ષિસ મળી છે, તેને વિસ્તારવાનો ઉપક્રમ એટલે જ શિક્ષણ છે. આ શિક્ષણમાં ભાષિક અભિવ્યક્તિની સચોટ, તાર્કિક તેમજ રસ-અલંકાર પૂર્ણ અભિવ્યક્તિ શીખવા માટે પણ સંસ્કૃતનો અને તે ભાષામાં રહેલા શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ આવશ્યક છે.
10. માધ્યમિક અભ્યાસનો તબક્કો પૂરો કર્યા પછી દરેક વિદ્યાર્થીને જ્યારે આગળ અભ્યાસ કરવાનો થાય છે, ત્યારે વામિજય, રાજનીતિ, કાયદાશાસ્ત્ર, અભિયાન્ત્રિકી તેમજ વિજ્ઞાનવિદ્યાશાખાના ક્ષેત્રમાં આગળ વધવાનું અપેક્ષિત રહે છે. અભ્યાસના આ ભાવી ક્ષેત્રમાં ઉપયોગી થાય તે પ્રકારના સંસ્કૃતભાષાના શાસ્ત્રોમાં થયેલા વિશાળ અને સૂક્ષ્મ સંગીત ચિંતનના ણિન્દુઓનો સ્પર્શ પણ આ તબક્કે થાય, તે માટે પણ સંસ્કૃતશિક્ષણ આવશ્યક છે.

(3) સામાન્ય હેતુઓ :

- સંસ્કૃતભાષા અને સાહિત્ય પ્રત્યે રસ રુચિ કેળવાય.
- સંસ્કૃતભાષાના સાહિત્યિક સ્વરૂપો અને વિષયવસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય.
- સંસ્કૃતભાષાના કૌશલ્યો (શ્રવણ, ભાષણ, પઠન અને લેખન)ની વામતાનો વિકાસ સધાય.
- સંસ્કૃતભાષા દ્વારા વિદ્યાર્થીઓમાં નૈતિક, સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય મૂલ્યો પ્રસ્થાપિત થાય.

(4) વિશિષ્ટ હેતુઓ

- સંસ્કૃતભાષાના ઉત્તમ ગ્રંથો કે તેના અનુવાદો, સામયિકોનું વાચન કરવા પ્રેરાય અને તેનો આનંદ લેતો થાય.
- સંસ્કૃત સુભાષિતો, સુક્તિઓ, સ્તોત્રાદિને કંઠસ્થ કરે અને તેનો સંદેશ સમજી શકે.
- હિતોપદેશ અને પંચતંત્ર જેવી કથાઓ તથા સંસ્કૃત સાહિત્યના ગદ્યાંશો અને પદ્યાંશોમાંથી મળતો બોધ પ્રાપ્ત કરે અને તેને જીવનમાં ઉતારે.
- સંસ્કૃત સાહિત્ય ભણીને તેમાંથી ગમે તે પરિસ્થિતિમાં ટકી શકવાના યોગ્ય નિર્ણય અને વર્તન કરવાના જીવન કૌશલ્યો કેળવે.
- પ્રામાણિકતા, પરોપકાર, પરિશ્રમ અને પરિતોષ જેવા ગુણોનું મહત્ત્વ સમજે અને તે મુજબનું આચરણ કરે.
- શ્રવણ દ્વારા સંસ્કૃતના નાદ-સૌન્દર્યને મામે, ભાષાના ઘટકોને સમજે અને અર્થઘટન કરે.
- શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરીને, યોગ્ય આરોહ-અવરોહ, યોગ્ય સ્વરભાર, યોગ્ય વિરામ અને યોગ્ય ગતિ રાખીને બોલે.

- વાચન-પઠન દ્વારા પ્રબળતા વાચ્યાર્થ, લક્ષ્યાર્થ અને અંગ્યાર્થ સમજાવે.
- વાચન દ્વારા અર્થગ્રહણ શક્તિને વિકસાવે અને ભાષા વિકાસ સાધે.
- શુદ્ધ જોડણી અને શુદ્ધ વાક્યરચનાઓ લખે.

(5) ધોરણ-9 અને ધોરણ-10ના અંતે વિદ્યાર્થીઓમાં અપેક્ષિત ક્ષમતાનો વિકાસ :

1. સંસ્કૃત ભાષાના આંતરિક ભાષાકીય બંધારણથી પરિચિત થશે અને તે આધારે બીજી ભાષાના ગળયારાની યોગ્યતા કેળવશે.
2. સંસ્કૃત ભાષાના શિક્ષણ દ્વારા નાગરિક મૂલ્યોની સમજ કેળવી શકશે અને તેનું જતન કરવા માટેની રીતિ શીખશે.
3. ભાષિક અભિવ્યક્તિના વિવિધ ઉપાયોથી માહિતગાર થશે.
4. સંસ્કૃત ભાષાના વાક્યોના અર્થગ્રહણનું કૌશલ્ય મેળવશે.
5. ભાષાની ઉચ્ચારણ પ્રક્રિયાની વૈજ્ઞાનિક સમજ કેળવી શકશે અને તેનો ઉપયોગ અન્ય ભાષાના ઉચ્ચારણ કૌશલ્ય માટે કરી શકશે.
6. ભારતના પ્રાચીન તથા વૈભવપૂર્ણ સાહિત્યિક અને સાંસ્કૃતિક વારસાના ભવ્ય ભવનમાં પ્રવેશ-પામવાની યોગ્યતા કેળવી શકશે.
7. સંસ્કૃત સંભાષણની કળા હસ્તગત કરશે.
8. અપઠિત સાદા સંસ્કૃતવાક્યોનો અર્થબોધ કરી શકશે.
9. ધોરણ દશ સુધીનો સંસ્કૃતભાષાનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી છ કારક પદો અને તેમના સંબંધવાચકપદો (વિશેષણ સાથે) ત્રણેય કાળ તેમ જ વિધ્યર્થ-આજ્ઞાર્થના ક્રિયાપદોવાળાં વાક્યોને સમજી શકશે.
10. સમાસવાળી વાક્યરચનાનો અર્થબોધ કરી શકશે.
11. તિડન્ત ક્રિયાપદની રચના તેમજ સમજની સાથે સાથે સંસ્કૃતભાષામાં બહુશઃ પ્રયોજતા કૃદન્ત ક્રિયાપદોને પણ સમજી શકશે અને તેવાં ક્રિયાપદોવાળી વાક્યરચના કરી શકશે.
12. સંસ્કૃતના ભાષાકીય બંધારણને જાણીને તથા સમજીને વિદ્યાર્થી પોતાની માતૃભાષા તેમજ ભણવા ધારેલી અન્ય કોઈપણ ભાષાના બંધારણને સમજી-જાણી શકશે.
13. વિદ્યાર્થી ભાષાકીય સૌંદર્યનો બોધ લઈ શકશે તથા કલ્પનાશક્તિ વધારી શકશે તેમજ તેની ઉચિત અભિવ્યક્તિની કળા પણ શીખશે.
14. વિદ્યાર્થીને મૂલ્યોનો બોધ થશે અને એ મૂલ્યબોધને કારણે તેની ઉચિતદિશાની ચિંતનક્ષમતામાં વધારો થશે.
15. સંસ્કૃતસાહિત્યનો મહિમા પ્રત્યક્ષ રીતે જાણી શકશે અને તે કારણે સંસ્કૃતના વિશાળ તેમજ મહાન સાહિત્યનો વધારે અભ્યાસ કરવા તરફ આકર્ષિત.
16. વ્યક્તિ અને રાષ્ટ્ર બંનેના વિકાસની સાચી દિશા જાણી શકશે અને તે મુજબનો વિકાસ સાધવાની રીતિ શીખશે.
17. દેશના સામાજિક તથા સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો જાણી, તેમના પ્રત્યેની પોતાની જવાબદારી સમજી શકશે. એટલું જ નહીં, તેની જાળવણીના ઉપાયો હસ્તગત કરશે અને તે મુજબનું જીવન જીવતા શીખશે.

18. ભારતીય જ્ઞાનધારાનો બોધ કરી માનવ સમાજના વિકાસમાં ભારતે આપેલા પ્રદાનને ઉજાગર કરી શકશે.
19. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિની સાથે માનવીય સંવેદનાની અનુભૂતિ કરી શકે એવો માનસિક વિકાસ સાધી શકશે.
20. ઘણા લાંબા સમયથી પ્રવર્તી રહેલા સંસ્કૃત સાહિત્યની ચિંતનધારાનો પરિચય ગ્રંથો સાંપ્રતકાળમાં ઊભી થઈ રહેલી સામાજિક સમસ્યાઓના સમાધાન માટેનું સચોટ માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકશે.
21. સંસ્કૃત ભાષાનો સરળ રીતિથી અભ્યાસ કરવાથી આ ભાષા પ્રત્યે પ્રેમ તથા આકર્ષણ વધશે. આના પરિણામે વિદ્યાર્થી સંસ્કૃત ભાષા જ્ઞાનનું ગૌરવ લઈ શકશે.
22. ભાષિક અભિવ્યક્તિના વિવિધ ઉપાયો શીખશે અને તેમની મદદથી સંસ્કૃત ભાષાની સાથે સાથે અન્ય ભાષાઓની અભિવ્યક્તિને પણ વધારે ધારદાર બનાવી શકશે.
23. સાંભળેલા વાક્યનો ઉચિત અર્થ ગ્રહણ કરી શકશે તથા અર્થગ્રહણના કૌશલ્યનો વિકાસ સાધશે.
24. સંસ્કૃત ભાષામાં આવતા વિશિષ્ટ વર્ણોની ઉચ્ચારણ પ્રક્રિયાનું વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન કેળવશે અને તેનો શ્લોક, મંત્ર તેમજ ગદ્યાંશ વગેરેનું વાચન કરતી વેળાએ વિનિયોગ કરી શકશે.

(6) શીખવાની સીમાઓ (શીખવાનું લક્ષ્ય)

1. અભ્યાસક્રમમાં નિર્ધારિત પાઠ્યવસ્તુ
2. સંસ્કૃતભાષાની સાદી વાક્યરચનાનું વ્યાકરણ.
3. સાદા વાક્યોની રચના અને તેમાં રહેલ વ્યાકરણના નિયમ
4. સંસ્કૃત ક્રિયાપદોનો વ્યાપ અને એમના પ્રયોગનું કૌશલ્ય
5. અવ્યય, સર્વનામ તથા વિશેષણના પ્રયોગથી ભાષિક અભિવ્યક્તિના વિવિધ ઉપાયો.
6. ભાષા શિક્ષણની સાથે સાથે પ્રાચીન ભારતીય સાંસ્કૃતિક વારસાનો પરિચય
7. શાસ્ત્ર-વચનમાં રહેલી સૂક્ષ્મતાઓને જાણવાની રીતિ.
8. દ્રવ્ય-વચનમાં રહેલી સૌંદર્યને અનુભવવાની રીતિ.
9. ભારતના પ્રાચીનતમ સમાજ અને સંસ્કૃતિને સમજી એ વારસાને જાળવી રાખવા પૂરતું સંસ્કૃત ભાષાનું શિક્ષણ મેળવશે.

(7) શીખવાનાં પ્રધાન લક્ષ્યોનું મહત્ત્વ :

- ભાષાનું શિક્ષણ બે રીતે સંભવે છે. એક રીતિ તો સ્વાભાવિક રીતિ છે, કુદરતી રીતિ છે. આ રીતિમાં જેને ભાષા શીખવવાની જરૂર હોય છે, તેની સામે સતત તે ભાષાનું વાતાવરણ ઊભું કરવાનું રહે એ. આ વાતાવરણને કારણે માણસ આપ મેળે (સ્વાભવિક રીતે) ભાષા શીખી લે છે દરેક બાળક આ રીતિથી જ પોતાના માતા-પિતા પાસેથી માતૃભાષાનું જ્ઞાન મેળવે છે. એ પછી ભાષાશિક્ષણની બીજી રીતિ કૃત્રિમ રીતિ હોય છે, જેમાં બાળકને જે-તે ભાષાની આંતરિક સંરચના સમજાવીને અર્થાત્ જે-તે ભાષાના વ્યાકરણનું શિક્ષણ આપીને તે દ્વારા ભાષા શીખવવાનો ઉપક્રમ થતો હોય છે. જ્યાં આપણે ભાષાના શિક્ષણ માટે સતત વાતાવરણ ઊભું ન કરી શકતા હોઈએ, ત્યાં આપણે આ વ્યાકરણાશ્રિત રીતિનો પ્રયોગ કરવાનો રહે છે.

અહીં આપણે સંસ્કૃત ભાષાના શિક્ષણ માટે ધોરણ 6થી ધોરણ 8 સુધી સંસ્કૃત સંભાષણ અને સંસ્કૃતનું વાતાવરણ સર્જીને સ્વાભાવિક રીતે સંસ્કૃતભાષાના શિક્ષણનો ઉપક્રમ કર્યો છે. હવે આ રીતે જે સંસ્કૃતભાષાનો બાળકને

પરિચય થઈ ગયો છે. તેને વધારે સઘન બનાવવાના આશયે ધોરણ 7 અને 10માં વ્યાકરણનો આધાર રાઈ સંસ્કૃત શીખવવાનો ઉપક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. આ પાઠ્યક્રમનું લક્ષ્ય એ પણ છે કે સંસ્કૃતભાષાના વ્યાકરણમાં જે ભાષામાત્રમાં રહેલું જે શાઘત માળખું છે, તેનાથી વિઘાર્થી માહિતગાર થાય અને તે માહિતીના આધારે ભવિષ્યમાં જે નવી ભાષા શીખવા માટે તે ઉપક્રમ કરે, ત્યારે તેને સરળતાથી તે ભાષાનું વ્યાકરણ સમજાય અને તે ભાષા સરળતાથી શીખી શકે.

- ભાષા શિક્ષણનું એક લક્ષ્ય ભાષિક અભિવ્યક્તિની નિપૂણતા કેળવવાની છે. આ કાર્ય ત્યારે સફળ થયું કહેવાય કે જ્યારે ભાષા શીખનાર વિઘાર્થી જે-તે ભાષામાં પઠિત વાક્યોની સાથે નવીન વાક્યોની રચના પણ કરી શકે. આ નવીન વાક્યરચનાનું કૌશલ્ય મેળવવાનું લક્ષ્ય પણ પોતાનું આગવું મહત્વ છે.
- પ્રસ્તુત પાઠ્યક્રમ મુજબના શિક્ષણથી જુદી જુદી સંસ્કૃતિઘાઓના જ્ઞાનની સાથે સંસ્કૃતભાષાનું ઉચિત પ્રમાણમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકવાનું મહત્ત્વનું લક્ષ્ય સાધી શકાશે.

(8) સંસ્કૃત પાઠ્યપુસ્તકની માર્ગદર્શિકા (ગાઈડ લાઈન)

- સંસ્કૃત બોલતા અને રાગજતા શીખે તે પ્રકારનું પાઠ્યપુસ્તક બનાવવું જોઈશે.
- અનુવાદની આવશ્યકતા ન રહે, તેવી સ્પષ્ટતાવાળું પાઠ્યપુસ્તક બનાવવું જોઈએ.
- સંસ્કૃત ભાષા પ્રત્યે પ્રેમ અને ગૌરવ નિર્માણ થાય, તેવું વિષયવસ્તુ પસંદ કરવું.
- વિષય વસ્તુને પોષક હોય, તેટલા વ્યાકરણનો અચૂક સમાવેશ કરવો.
- ધોરણ 6, 7 અને 8ના અનુસંધાનમાં ઘોરણ 9 અને 10નું પાઠ્યપુસ્તક રાખવું.
- પ્રારંભમાં અપાયેલા પાઠની પૃષ્ઠભૂમિમાં વ્યાકરણનો સમાવેશ કરવો.
- સંસ્કૃત ભાષાના શિક્ષણની સાથે પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન થાય, ત્યારે તે પ્રકારે પાઠ્યવસ્તુનું નિર્ધારણ કરવું.

ધોરણ 9-10

સંસ્કૃત

ભૂમિકા :

સંસ્કૃતભાષા ભારતની પ્રાચીનતમ ભાષા છે. આજે સમસ્ત વિશ્વ તેની મહત્તા અને ઉપયોગિતાનો સ્વીકાર કરી રહ્યું છે. આ ઉપરાંત સંસ્કૃત આપણી ધરોહર પણ છે. તે આજેય ભારતીય પ્રાચીન સભ્યતા તથા સંસ્કૃતિનું વાહન કરી રહી છે.

સંસ્કૃત ભાષા પ્રજાતંત્ર ધરાવતા આપણા આ સમગ્ર રાષ્ટ્રને એકસૂત્રમાં બાંધનારી મહત્વની કડી છે. ભારતની જ નહીં, પરંતુ વિશ્વની અનેક ભાષાઓની તે જનની પણ છે. આમ પોતાની અનેકવિધ વિશેષતાઓને કારણે ભારતીય શિક્ષણની સમગ્ર પ્રક્રિયાને સંસ્કૃતભાષા શિક્ષણતી અલગ પાડીને જોઈ શકાય એમ નથી. આ કારણે ભારતના દરેક પ્રાંતમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કક્ષાના અભ્યાસક્રમમાં સંસ્કૃતભાષાનું અચલ સ્થાન રહેતું આવ્યું છે.

આ સંસ્કૃતભાષામાં રચાયેલા અનેક ગ્રંથોમાં વ્યાકરણ, કાવ્યશાસ્ત્ર, રાજનીતિ, વ્યાપાર-વાણિજ્ય, આયુર્વેદ, તત્ત્વચિંતન, નાટ્યશાસ્ત્ર, ધર્મ અને નીતિ, ભૌતિકવિજ્ઞાન વગેરે વિષયો ઉપર ખૂબ જ ગંભીર તાત્ત્વિક ચિંતન સંગૃહિત છે. જે આજે પણ એટલું જ પ્રાસંગિક છે. આવી સંસ્કૃતભાષાનું શિક્ષણ જેટલું સઘન અને વ્યાપક બને તેટલું સાચા અર્થમાં શિક્ષણ સમૃદ્ધ બને.

આ માટે ધોરણ 9 અને 10નો પાઠ્યક્રમ એ રીતે વિચારાયો છે કે જેનો અભ્યાસ કરીને વિદ્યાર્થી નીચે દર્શાવેલી ક્ષમતાઓ સરળતાથી શિદ્ધ કરી શકશે.

ક્ષમતાઓ :

- સરળ ગદ્ય અને પદ્યને સાંભળીને સારગ્રહણ કરી શકશે.
- શિક્ષણ અને સહપાઠી વચ્ચે થતાં સંવાદોને સાંભળીને સમજી શકશે.
- સંસ્કૃતપદ્યોનાં ગાનને સાંભળીને તેનો આનંદ અનુભવી શકશે.
- સંસ્કૃતભાષા ઉચ્ચારવામાં આવેલી આજ્ઞાઓને સમજી લેશે અને તે મુજબ અપેક્ષિત ક્રિયા કરી શકશે.

2. ભાષણ-ક્ષમતા :

- સંસ્કૃત વાક્યો સાહજીક રીતે બોલી શકે.
- શિક્ષણ અને સહપાઠીઓ સાથે સંસ્કૃતમાં પ્રશ્નોત્તરી કરી શકશે.
- પાઠ્યપુસ્તકમાં આવતાં સુભાષિતો કંઠસ્થ કરી સરળતાથી રજૂ કરી શકશે.
- સંસ્કૃતના ગદ્ય-પદ્યનું યોગ્ય આરોહ-અવરોહ સાથે કથન કરી શકશે.

3. પઠન - ક્ષમતા :

- સંધિયુક્ત અને સંધિમુક્ત સંસ્કૃત ગદ્યનું પઠન કરી શકશે.
- સંધિયુક્ત અને સંધિમુક્ત બંને પ્રકારના સંસ્કૃત પદ્યોન પાઠ કરી શકશે.

- શ્લોક તથા મંત્રનું લયબદ્ધ રીતે યોગ્ય ગતિમાં પઠન કરી શકશે.
- સંસ્કૃત સંવાદોનું હાવ-ભાવ સાથે પઠન કરી શકશે.

4. લેખન - ક્ષમતા

- સંસ્કૃતના ગદ્યાંશ તથા પદ્યાંશનું યથોચિત્ હાડૂં લેખન કરી શકશે.
- સરળ સંસ્કૃતનું શ્રુતલેખન કરી શકશે.
- સંસ્કૃતના સરળ વિષયવસ્તુ આધારિત પ્રશ્નોના ઉત્તરો સંસ્કૃતમાં લખી શકશે.
- સંસ્કૃતભાષાના સંધિયુક્ત અને સંધિમુક્ત તેમજ વિરામાદિ ચિહ્નો સાથેના લખાણને સમુચિત રીતે ક્ષતિરહિત લખી શકશે.

5. ભાષાકીય - ક્ષમતા

- પાઠ્યક્રમમાં નિર્ધારિત સંધિયુક્ત અને સમાસયુક્ત પદોનો વિગ્રહ કરી શકશે અને તેનો અર્થબોધ કરી શકશે.
- સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રયુક્ત પ્રૌઢ સંસ્કૃતભાષાના અભ્યાસ તરફ અભિમુખ થશે.
- સંસ્કૃતભાષામાં જીવનમૂલ્યોને ઉજાગર કરરતી નાની નાની સુક્તિઓ રચી શકશે.
- સંસ્કૃતભાષાના વ્યાકરણને હૃદયંગન કરીને માતૃભાષા તેમજ રાષ્ટ્રભાષાના વ્યાકરણને સમજવાની શક્તિ કેળવી શકશે.
- ત્રણેય કાળના ક્રિયાપદોનો પ્રયોગ કરીને ઘટાઓનું વર્ણન કરી શકશે.

ધોરણ-9 (પાઠ્યક્રમ)

સંસ્કૃત

પુનરાવર્તન :

- કર્તૃકારક અને વર્તમાનકાળના ક્રિયાપદોનું પુનરાવર્તન
- પુરુષ તથા વયના સંદર્ભે ક્રિયાપદ અને કર્તૃકારકપદના સમન્વયનું પુનરાવર્તન

1. કારક-પરિચય

- છ (6) કારકો (કારકવિભક્તિઓ) અને
- સંબંધવાચક પદ

(નિયત નામ; જેમકે - અકારાન્ત - ઇવગરાન્ત - ઉકારાન્ત પું., આકારાન્ત - ઇકારાન્ત - ઈકારાન્ત સ્ત્રી. અકારાન્ત - ઇકારાન્ત - અકારાન્ત નપું.)

2. ક્રિયાપદ - પરિચય

- વર્તમાનકાળ (લટ્ લક્ષર)
- સામાન્ય ભવિષ્યકાળ (લટ્લક્ષર)
- હ્યસ્તનભૂતકાળ (લટ્લક્ષર)

આ સાથે સ્મ્ ના પ્રયોગ દ્વારા વ્યક્ત થતા ભૂતકાળની રચના પણ શીખવવી.)

- ઉપર્યુક્ત કાળના આત્મનેપદ તથા પરસ્મૈનેપદનાં રૂપો.

(નિયત ધાતુઓ - જેમકે - (1) પઠ, હસ, ચલ, ખેલ, ખાદ, પા-પિબ, ગમ્-ગચ્છ, ભૂ-ભવ, દશ-પશ્ય, સ્થા-તિષ્ઠ, વસ, (આ.) લભ, ભાષ, ર્ગ, વન્દ, મુદ, શુભ (૪), કુપ, નશ, વૃત્, કુધ, દુહ (આ.) બુધ, મન્, યુધ, વિદ્ (૬), લિખ, પ્ર-વિશ, (આ.) મુચ્, મિલ, વિદ, ક્ષિપ્ (૧૦) કથ, ગળ, ર્ચ, સ્પૃહ, પૂજ્ આ ઉપરાંત કૃ અને અસ્

3. અવ્યય પ્રયોગ

- રૂઢ અવ્યયોનો જ વિચાર કરવો.
- રૂઢ અવ્યયોમાં પણ માત્ર (1) નિષેધાર્થક અવ્યય (2) સમુચ્ચયાર્થક અવ્યય (3) કાળવાચક અવ્યય અને (4) વાક્યસંયોજક અવ્યયોનો સમાવેશ રાખવો.

(નિયત અવ્યયો - જેમકે ન, નો, નહિ, મા, અપિ, ચ, વા, પ્રાતઃ, સાયમ્, અઘ, શ્વઃ, હ્રઃ, પ્રતિદિનમ્, ઇદાનીમ્, અધુના, સમ્પતિ, યદા - તદા, યથા - તથા, યત્ર - તત્ર, યાવત્ - તાવત્)

4. કૃદન્ત પદ

- સમ્બન્ધ કૃદન્તપદો (નિયત ધાતુઓ (-સોપસર્ગ તેમજ નિરુપસર્ગ)માંથી સિદ્ધ થતાં પદો)

ક્તવાપ્રત્યયાન્ત તથા ત્યપ્ પ્રત્યયાન્ત પદ.

• હેત્વર્થકકૃદન્તપદો (નિયતમ ધાતુઓમાંની સિદ્ધ થતાં પદો)

તુમન્ પ્રત્યયાન્ત પદ.

(નિયત ધાતુઓ – જેમકે નમ્, ગમ્, મન્, રમ્, લિઘ્, પઠ્, ની, પા, દા, ધૂ, ધૃ, કૃ, કથ્, ર્ચ્, ગ્ણ્.)

5. સમાસ

- સમાસનો પ્રાથમિક પરિચય
- દ્વન્દ્વ સમાસ
- તત્પુરુષસમાસ (કર્મધારય અને દ્વિગુ સિવાય)

6. સંધિ

- અનુસ્વાર, પરસવર્ણ અને અનુનાસિક વર્ણોનો પરિચય
- સંધિ પરિચય
- અનુસ્વાર-પરસવર્ણ સંધિ
- અનુનાસિકનો પ્રયોગ

ધોરણ-10 (પાઠ્યક્રમ)

સંસ્કૃત

1. પૂનરાવર્તન :

- વિશેષણ તથા વિશેષણ સાથેના (છ) કારકો
- વિશેષણ સાથેના સંબન્ધવાચક પદ.

(નિયત વિશેષણો - જેમકે - 1. ગુણવાચક 2. સંખ્યાવાચક અને 3. સર્વનામવિશેષણ (સર્વનામ વિશેષણોમાં નિયત સર્વનામોના રૂપોનો પરિચય કરાવવો. જેમ કે - યુષ્મદ્, અસ્મદ્, ઇદમ્ - તદ્ - યદ્ - કિમ્ - સર્વ - પું., સ્ત્રી. તથા નપું.)

- ક્રિયાવિશેષણ (નિયત) =

(નિયત ક્રિયાવિશેષણો - જેમકે - સુષ્ટુ, સુન્દરણ, શનૈઃ, ગન્દગ્, સચિસ્તરણ, શીઘ્રમ્, રાધુ, મૃદુ જેવા અવ્યય પ્રકારના ક્રિયાવિશેષણોને પ્રાથમિકતા આપવી.)

2. ઉપપદ વિભક્તિ

- ઉપપદવિભક્તિનો પરિચય
- નિયત ઉપપદો અને તેમના આશ્રયે થનારી વિભક્તિઓ.

(નિયત ઉપપદો - જેમકે - ઉભયતઃ, પરિતઃ, પ્રતિ, વિના, આધિ, અન્તરા (૨) સહ, સાર્ધમ્, અલગ્, (૩) નમઃ, સ્વાહા, સ્વસ્તિ (૪) ઋતે, પ્રભૃતિ (૫) કૃતે, અગ્રે, પુરતઃ (૬))

3. ક્રિયાપદ

- આજ્ઞાર્થ ક્રિયાપદ (લોટ્લકાર)
- વિધ્યર્થ ક્રિયાપદ (ત્રિધિલિટ્લકાર)
- ઉપર્યુક્ત બંનેના આત્મનેપદ તથા પરસ્મૈપદનાં રૂપો

આ સાથે સ્મ્ ના પ્રયોગ દ્વારા વ્યક્ત થતા ભૂતકાળની રચના પણ શીખવવી.)

- ઉપર્યુક્ત કાળના આત્મનેપદ તથા પરસ્મૈપદનાં રૂપો.

(નિયત ધાતુઓ - જેમકે - (1) પઠ્, હસ્, ચલ્, ખેલ્, ખાદ્, પા-પિબ્, ગમ્-ગચ્છ્, ભૂ-ભવ્, દશ-પश्य, સ્થા-તિષ્ઠ, વસ્, (આ.) લભ્, ભાષ્, રમ્, વન્દ્, મુદ્, શુભ્ (૪), કુપ્, નશ્, નૃત્, કુધ્, દુહ (આ.) બુધ્, મન્, યુધ્, વિદ્ (૬), લિખ્, પ્ર-વિશ, (આ.) મુચ્, મિલ્, વિદ્, ક્ષિપ્ (૧૦) કથ્, ગળ્, રચ્, સ્પૃહ, પૂજ્ આ ઉપરાંત કૃ અને અસ્

4. અવ્યય પ્રયોગ

- નામમાંથી (પ્રાતિપદિકમાંથી) સિદ્ધ થનારા (તદ્વિતપ્રત્યયાન્ત) અવ્યયો
- આવા અવ્યયોના મૂળ પ્રયોગો (વિગ્રહ વાક્યો) પણ સમજાવવા.

(નિયત અવ્યયો - જેમકે ન, નો, નહિ, મા, અપિ, ચ, વા, પ્રાતઃ, સાયમ્, અદ્ય, શ્વઃ, હ્યઃ, પ્રતિદિનમ્, ઇદાનીમ્, અધુના, સમ્પતિ, યદા - તદા, યથા - તથા, યત્ર - તત્ર, યાવત્ - તાવત્)

4. કૃદન્ત પદ

- ભૂતકૃદન્તપદો (1. કર્તરિ તેમજ 2. કર્મણિ)
(નિયત ધાતુઓમાંથી સિદ્ધ થતાં પદો - ત્રણેય લિંગમાં)
ક્તવાપ્રત્યયાન્ત તથા લ્યપ્ પ્રત્યયાન્ત પદ.

- વિધ્યર્થ કૃદન્ત પદો
(નિયત ધાતુઓમાંથી સિદ્ધ થતાં પદો - ત્રણેય લિંગમાં)
તવ્ય ઝને અનીયર્ પ્રત્યયાન્ત પદ.

(નિયત ધાતુઓ - જેમકે - (1) પઠ્, હસ્, ચલ્, ખેલ્, ખાદ્, પા, ગમ્, ભ, દ્શ, સ્થા, વસ્, જીવ્ (આ.), લભ્, ભાષ્, રમ્, વન્દ્, મુદ્, શુભ્ (૪), કુપ્, નશ્, નૃત્, કુધ્, દુહ (આ.) બુધ્, મન્, યુધ્, વિદ્ (૬), લિખ્, પ્ર-વિશ્, (આ.) મુચ્, મિલ્, વિદ્, ક્ષિપ્ (૧૦) કથ્, ગળ્, રચ્, સ્પૃહ, પૂજ્ આ ઉપરાંત ક્ અને અસ્

- ઉપર્યુક્ત કૃદન્તપદોના સંદર્ભે કર્તરિ-કર્મણિ-ભાવે રચના પણ શીખવવી.

5. સમાસ

- કર્મધારય સમાસ
- બહુવ્રીહિ સમાસ

6. સંધિ

- વિસર્ગ તેમજ અવગ્રહનો પરિચય
- વિસર્ગ સંધિ

अगत्यना मुद्दा

1. धोरण 9 अने धोरण 10नुं अेक अेक अलग-अलग पाठ्यपुस्तक रडेशे.
2. पाठ्यपुस्तकनुं कड सामान्यतः 120थी 128 पानानुं रडेशे, तेमज प्रत्येक पुस्तकमां पाठोनी संख्या 20थी 22 राखवी.
 - गद्यकृतिओ 10थी 12 अने पद्यकृतिओ 8थी 10 राखवी.
 - धोरण - 9मां दशेक श्लोको कंडस्थीकरण माटे राखवा.
 - धोरण - 10मां बारेक श्लोको कंडस्थीकरण माटे राखवा.
 - प्रत्येक पाठ्यपुस्तकमां 4 के 5 अभ्यास राखवा.
3. पाठोनी रचना पाठ्यक्रममां निर्धारित व्याकरण तेमज भाषासामग्री पर आधारित रडेशे.
4. पाठोनुं भाषाकीय तथा वैचारिक स्तर जे ते धोरणने अनुकूल तथा जवनमूल्योनी स्थापना माटे प्रेरक थनारा प्रसंगोने अनुक्रम राखवुं.
5. संस्कृत पद्यनुं गयन करती वખते भाषागत तेमज छन्दोगत सरलताने ध्यानमां लेवी.
6. पाठ निर्धारण अने लेखनमां भाषातत्त्वानी भागतमां सरल तरगथी कठिन तरङ्गनो कम राखवो.
7. प्रत्येक पाठना अंते पाठमां प्रयुक्त अधरा तेमज नवीन शब्दोनी अर्थ अवश्य आपवी अने जे कोई अधरो शब्द डोय अने आवश्यक ज्ञाय तो त्यां टूकी समजूती पण आपवी.
8. पाठना दरेक वाक्यनी रचना विषयवस्तुने अनुक्रम डोय, सरल तेमज सुबोध डोय तथा पूर्ववाक्यनुं अनुसंधान करनारी डोय, तेनुं पास ध्यान राखवुं.
9. अठयाराप्रश्नोनी रचना करती वખते निर्धारित योग्यताओने ध्यानमां राखवी.
10. थोडाक प्रश्नो वस्तुनिष्ठ, थोडाक अत्यंत टूट जवाबवाणा, थोडाक विवरणात्मक के निर्बंधात्मक अेम वैविध्य धरावता डोय, तेवा राखवा.
11. कक्षाभ्यासनी अंतर्गत शब्दरूपो तथा धातुरूपो माटे अनावश्यक सामग्री पाठ्यपुस्तकमां न राखवी, परंतु आवश्यक डोयक तेने अवश्य स्थान आपवुं.
12. व्याकरणने लगता मुद्दाओनुं सुस्पष्ट रीते लेखन करवुं अने प्रत्येक अवसरे उदाहरण अवश्य मूकवुं.
13. धोरण 9 अने 10मां संस्कृतना भाषाशिक्षणने महत्व आपवामां आवुं डोवाथी आधुनिक रचनाओने समाववानो प्रसंग आवे त्यारे जे ते कृतिना भाषास्तरने अवश्य ध्यानमां लेवुं. भाषानी रीते अधरी आधुनिक कृतिने स्थान आपवुं नही. तेम भावविहीन तेमज विचारविहीन कृतिने पण न राखवी.
14. स्वाध्याय दरमियान मूकवामां आवता प्रश्नोमांथी केवलाक प्रश्नो संस्कृतभाषामां ज पूछवानुं राखवुं.
15. ज्ञान, समज, कौशल्य अने उपयोगनने यकासता वैविध्यपूर्ण स्वाध्यायनी रचना करवी.
16. विषयवस्तुने अनुक्रम आवश्यकता अनुसार चित्रो मूकवां.

પાઠોના પ્રકાર

1. પાઠ એકલા ગદ્યવાળા, એકલા પદ્યવાળા તથા ગદ્યપદ્યમિશ્રિત એમ વિવિધ પ્રકારના રાખવા.
2. પાઠોમાં વર્ણન, સંવાદ તથા પ્રશ્નોત્તર આદિનો પણ પ્રમાણસર સમાવેશ કરવો.
3. પાઠોમાં વચ્ચે વચ્ચે નાના વાક્યો ધરાવતી સૂક્તિઓને, નીતિવાક્યોને, ન્યાયબોધક વાક્યોને તથા સંસ્કૃત કહાવતોને પણ પ્રસંગાનુસાર ગૂંથવી.
4. આધુનિક જ્ઞાનવિજ્ઞાનના પરિચયની સાથે સાથે ભારતીય પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો વાસ્તવિક પરિચય કરાવે તેવું વિષયવસ્તુ ધરાવતા પાઠોનો પણ અનિવાર્ય રીતે સમાવેશ કરવો.

વિષયવસ્તુનું ક્ષેત્ર

1. પરિવાર 2. પરિવારના સદસ્યો સાથેનો વ્યવહાર 3. સમાજના સદસ્યો સાથેનો વ્યવહાર 4. પાઠશાળા 5. પાઠશાળા સાથે સંબંધ ધરાવતી ચેતન-અચેતન વસ્તુઓ 6. રમત-ગમત 7. પંચાયત જેવી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ 8. આપણા સાંસ્કૃતિક વારસાનું પ્રતિનિધિત્વ કરનારી પરંપરાઓ 9. જીવનમાં સતત માર્ગદર્શન કરનારી કથાઓ 10. મહાપુરુષોના જીવનચરિત. 11. સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિનો ઇતિહાસ તેમજ તેની જાળવણીના ઉપાયો. 12. પ્રકૃતિનું માહાત્મ્ય 13. પ્રાચીન ભારતની જીવનશૈલી. 14. પ્રાચીન વૈજ્ઞાનિક ઉપકરણો 15. આધુનિક ઉપકરણો (સાયન્સ અને ટેકનોલોજી) 16. સંસ્કૃતસાહિત્યના અમર વારસાનો રસાસ્વાદ કરાવે તેવું સાહિત્ય 17. પ્રજાતંત્રના મૂલ્યને જાળવી રાખનારી નીતિઓ 18. વેદાદિ શાસ્ત્રોના તથા રાષ્ટ્રના અમર વારસાની જાળવણી માટે અચરવામાં આવેલા તપ અને બલિદાનની પ્રેરક ઘટનાઓ. 19. ગાનવના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે પરિકલ્પિત ષોડશસંસ્કાર 20. આત્મતત્ત્વની શાશ્વતતા પ્રેરક તથ્ય તેમજ તર્ક. 21. વૈશ્વિક સમસ્યાના સમાધાન 22. સામ્પ્રતપ્રવાહો સાથે પ્રાચીનજીવન દર્શનનું સામંજસ્ય.

જીવનમૂલ્યો

પાઠોના વિષયવસ્તુનું લેખન કે સંકલન એ રીતે કરવું કે જેથી કરીને ભણનાર વિદ્યાર્થીના જીવનમાં ગુણાત્મક પરિવર્તન આવે અને નીચે પ્રમાણેના જીવનમૂલ્યોને દરેક અવસ્થામાં જાળવી રાખવાની વિદ્યાર્થીમાં ઈચ્છાશક્તિ જાગે અને કાયમી રીતે તે સ્થિર બને.

1. માનવમાત્રના ધર્મ મનાતા સત્ય, અહિંસા, અપરિગ્રહ, અસ્તોગ જેવા ગુણ 2. જનસાગાન્ય સાથેનો સુમેળભર્યો વ્યવહાર કરવાની દક્ષતા 3. માનવમાત્રને સરખો સમજવાની અને તેની સાથે સમાન વ્યવહાર કરવાની અર્થાત સામાજિકન્યાયની ભાવના. 4. પશુ-પક્ષી તેમજ અધીનસ્થ મામસો સાથે સહયોગ તથા દયાપૂર્ણ વ્યવહાર. 5. પરોપકારિતા 6. નિર્લોભિતા અને પ્રામાણિકતા 7. અનુશાસન પ્રિયતા અને નેતૃત્વ 8. શ્રમનિષ્ઠા 9. આત્મવિશ્વાસ સાથે પોતાના કર્તવ્યને નિભાવવાની ભાવના 10. રાષ્ટ્રહિત બલિદાન આપવાની ભાવના. 11. રાષ્ટ્ર પ્રત્યેનું ગૌરવ તથા પ્રેમ 12. સહુની સાથે મૈત્રી તથા ઉદારતાપૂર્વકનું વર્તન 13. પોતાના સાંસ્કૃતિક વારસા પ્રત્યેની ગૌરવાનુભૂતિ 14. વિશ્વબંધુત્વની ભાવના સાથે દુષ્ટદમનનું સામર્થ્ય 15. સત્યનો સ્વીકાર અને અસત્યનો અસ્વીકાર 16. જ્ઞાનાલોકનો પ્રસાર અને અજ્ઞાનાન્ધકારનો વિનાશ કરવા માટેની તત્પરતા 17. બુદ્ધિગમ્ય વિચારણા શક્તિ 18. સ્વાર્થથી ઉપર ઉઠીને પરમાર્થનો વિચાર કરવાની શક્તિ 19. વૃદ્ધોના સન્માન અને સેવાની ભાવના તથા 20. નિર્વ્યસનીપણું.

અનુબંધ

સંસ્કૃતભાષા ભારતીય સંસ્કૃતિની વાહક અને અન્ય ભારતીય ભાષાઓની જનની હોવાને નાતે જીવન સાથેનો પ્રત્યક્ષ અનુબંધ ધરાવે છે. વ્યક્તિના જન્મથી લઈ મરણ સુધીની જીવનયાત્રામાં સંસ્કૃતનું ઔચિત્યપૂર્ણ સ્થાન આજે પણ સચવાય રહ્યું છે. સંસ્કૃતભાષામાંથી ઊતરી આવેલી અન્ય ભારતીય ભાષાઓના સાહિત્યમાં પણ સંસ્કૃતની અસર સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય છે. સાહિત્યના ગદ્ય પદ્ય સ્વરૂપો ભાષાભૂષણો અને શબ્દભંડોળ સંસ્કૃત નિહાને અપનાવીને જ પ્રશિષ્ટ બને છે. સંસ્કૃત ગુણવિકાસ અને મૂલ્યસંસ્થાપન માટેનું સબળ માધ્યમ છે.

સંસ્કૃતમાં જ સર્વ ક્ષેત્રોના ડાનના મૂળ રહેલા છે. ગીત, સંગીત, નૃત્ય, વાદ્ય, નાટ્યકળા, શિક્ષણ, સજ્જનીતિ, વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, આયુર્વેદ, યોગ, ધર્મશાસ્ત્ર, ગણિત, ભાષા અને પર્યાવરણ જેવા ઘણા વિષયો સાથેનો અનુબંધ સંસ્કૃતભાષા ધરાવે છે.

શાળામાં શીખવવામાં આવતા વિષયો પૈકી ભાષાઓના શિક્ષણમાં તો સંસ્કૃતનું જ્ઞાન આધારશિલારૂપ છે. સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ અન્યભાષાઓના અભ્યાસને સરળ અને સંગીન બનાવે છે. પ્રાદેશિક ભાષાના વ્યાકરણ, શબ્દભંડોળ અને સાહિત્ય ઉપર સંસ્કૃતની પ્રભાવક અસર છે.

માતૃભાષામાં ભણવાતા ગણિત અને વિજ્ઞાનમાં આવતી પારિભાષિક શબ્દાવલી સંસ્કૃતના આશ્રયે તૈયાર થયેલી હોઈ સંસ્કૃતભાષાના શિક્ષણ થકી વધારે પ્રતીતિકારક બની રહે છે. આવી જ રીતે ઇતિહાસ, ભુગોળ, નાગરિકશાસ્ત્ર જેવા સામાજિક વિજ્ઞાનના વિષયમાં પણ પારિભાષિક શબ્દોની સમજ સંસ્કૃતભાષાના જ્ઞાનને આભારી છે. એટલું જ નહીં, સંસ્કૃતભાષા - સાહિત્યનું જ્ઞાન ઐતિહાસિક ઘટનાઓ, પાત્રો, ભૌગોલિક સ્થળો ઇત્યાદિના અભ્યાસમાં પૂરક બને છે.

આ ઉપરાંત સંસ્કૃત ખગોળ, જ્યોતિષ, વ્યાયામ, આરોગ્ય, તબીબીશિક્ષણ અને તકનીકી શિક્ષણ સાથે પણ ઘનિષ્ઠ સંબંધ ધરાવે છે. આમ, સંસ્કૃતનો અનુબંધ ભાષાઓ ઉપરાંત અન્ય વિષયો તેમજ વિદ્યાશાખાઓ અને જીવનના તમામ ક્ષેત્રો સાથેસહજ અને જીવંત છે.